

BALÁZS PÉTER

Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Aetas 40. évf. 2025. 2. szám, 204–208.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.2.204-208

www.aetas.hu

A csend ereje

Gerlov van Engelenhoven: Postcolonial Memory in the Netherlands. Meaningful Voices, Meaningful Silences. (Heritage and Memory Studies) Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022. 164 oldal

A posztkoloniális emlékezetpolitika hagyományosan legfontosabb kérdése az, hogy „ki szólalhat meg?” (azaz ki kap szót a közéleti diskurzusban), s ki az, akit a rendszer (ilyen vagy olyan módszerekkel) hallgatásra ítél. A szóhoz jutás, a közéleti megszólalás esélye a közösségek érdekeinek, törekvéseinek és meggyőződéseinek kinyilvánítását teszi lehetővé (*empowerment*), a csendre kényszerítettséget pedig a befolyástól való megfosztottsággal (*powerlessness*) szokás egyenértékűként kezelni. A leideni egyetemen tanító fiatal társadalomtudós, Gerlov van Engelenhoven alábbiakban bemutatandó könyvének célja ezzel szemben annak bizonyítása, hogy bizonyos helyzetekben a „csendben maradás” is hordozhat jelentést, pontosabban a közéleti diskurzus alárendelt (*subaltern*) szereplői számára a megszólalás és a csendben maradás nem egymást kizáró alternatívák, hiszen a két opció ügyes kombinációja talán hasznosabb stratégia lehet, mint a verbális megnyilvánulások szaporítása.¹ A szerző nem általánosságban beszél a csend stratégiájának esélyeiről, hanem (nyilván személyes érintettsége folytán) az országban élő, ám a Maluku-szigetéről (Fűszer-szigetek, ma

Indonézia) származó felmenőkkel rendelkező másod- vagy harmadgenerációs hollandok politikai törekvései kapcsán. A *moluccans* másodrendű polgárokként való kezelésének problémája nyilvánvalóan összekapcsolódik a holland gyarmati múlt megítélésének komplex kérdéskörével. Az Egyesült Tartományok 17. századi történelme (a híres-hírhedt „aranykor”), a spanyoloktól a függetlenségét néhány évtizeddel korábban kivívó ország délkelet-ázsiai terjeszkedése és a Kelet-Indiai Társaság (VOC) működése a 19. század óta kifejezetten fontos szerepet játszik a holland történeti emlékezetben, annak informális megnyilvánulásaiban és intézményesült formáiban egyaránt. Az ország politikusai szívesen hivatkoznak a maiak számára is követendő példaként a köztársaság polgárainak az arany évszázadban megnyilvánuló dolgoosságára, rátermettségére, ügyességére, röviden szólva arra a „vállalkozó és kereskedői szellemre” (*mercantile and entrepreneurial spirit*), amely megalapozta az ország jólétét és virágzását. Az utóbbi évek posztkolonialista diskurzusában viszont hangsúlyt kapnak a gyarmati terjeszkedés sötét epizódjai: a katonai fölényrel való visszaélés, a bennszülöttek kizsákmányolása, az erőszak, a tömeggyilkosságok stb., márpedig ez – más nyugati országok közéletéből ismerős – ideológiai vitákhoz és küzdelmekhez vezet.

¹ G. C. Spivak híres tanulmányának (*Can the Subaltern speak?*) címét Mánfay Alice és Tarnay László így fordították magyarra (Helikon, 1996/4): *Szóra bírható-e az alárendelt?* Leg-

alább ilyen helyes volna, véleményem szerint a „kaphat-e szót az alárendelt?” fordítás.

A könyv első fejezete a szerző családi életéből merített esettanulmány. Engelenhoven arról számol be, hogy a Maluku-szigetről származó, 1951-ben Hollandiába érkezett nagyanyja élete végéig vonakodott családtagjaival pontos információkat közölni korábbi életéről. A kislány édesapja abban a bennszülöttekből álló „holland királyi” hadtestben szolgált, amely a függetlenségükért küzdő indonéz (jávaiak) *ellen* harcolt, abban a reményben, hogy holland támogatással életre hívhatják a független Dél-Maluku Köztársaságot. Az indonéz nacionalisták elsőpró győzelmét követően a hollandok oldalán harcoló 3500 katonát és családtagjaikat az anyaországba menekítették s táborokban telepítették le – e megoldást mind a hollandok, mind a (többségükben egyébként keresztény vallású) *moluccans* csak átmeneti intézkedésnek tekintették. Az indonéz politikai helyzet nem tette lehetővé számukra a visszatérést hazájukba, a holland állam viszont csak 1976-ban nyitotta meg előttük az állampolgárság megszerzésének lehetőségét. Jogi értelemben tehát sokáig hontalan, érzelmileg pedig hazátlan és gyökereit veszített közösségről van szó, amelynek tagjai – okkal – másodrendű polgároknak érzik magukat Hollandiában. A fejezet elemző részében – amelynek kiindulópontja nyilvánvalóan Spivak idézett tanulmánya – a szerző saját nagyanyja élethosszig tartó csendjét nem traumatikus beszédképtelenségként értelmezi, hanem egy tiszteletreméltó és több-kevesbé átgondolt személyes döntés eredményeként, az ellenállás performatív aktusaként látatja. Nem próbál tehát erőszakosan azonosítani egy olyan identitás-konstrukciót, amelyet a csend elleplezne, hanem a csendet *akart* csendként, azaz autentikus én-megnyilvánulásként magyarázza, s azt – legalábbis távoli – kapcsolatba hozza az *adattal*, a *moluccans* ön-reprezentációjában és a közösség kohéziójában központi szerepet játszó fogalommal, amely az átörökölt közösségi hagyományok rejtett, nem látványos és nem hivalkodó módon történő tiszteletét foglalja magában. A hangos beszéd

helyett a csendet választó szubaltern elkerüli a diskurzus kényszerének (*compulsory discursivity*) való önálávetést, s így nem adja meg a lehetőséget arra, hogy mondatait az uralkodó diskurzus újrakolonizálja és saját formájára hozza.

A könyv második fejezete két vonateltérítés utóéletét tárgyalja. Hollandiában élő malukui szeparatisták először 1975-ben, majd 1977-ben túszejtésekkel próbálták ügyükre felhívni a figyelmet. A két kísérletnek összesen 5 túszereszt áldozatul, s a túszeresztők egy része is meghalt a rendőri akció során (amint az utóbb kiderült, a rendfenntartó erők már lefegyverzett túszeresztőket is lelőttek, amit utólag számon is kértek rajtuk). A magát a gyarmatosítás áldozataként pozicionáló hollandiai *moluccan* közösség vezetői és sok tagja *hősként* vagy (az elhunytak esetében) *mártírként* emlékszik rájuk, a kevésbé megértő holland közvélemény jelentős része pedig *bűnelkövetőként/terroristaként* látja őket. Az utólag megszólaltatott túszeresztők viszont – hasonlóan egyébként a holland hadsereg ellenük kivezérelt tengerészgyalogosaihoz – a legkevésbé sem akarják elfogadni ezeket a rájuk ragasztott címkeket. Mivel – Engelenhoven értelmezése szerint – tisztában vannak azzal, hogy ez a közösségi azonosítás megfosztja őket saját hangjuktól, s olyan kontextusba helyezi megnyilvánulásait, amelyet nem kívánnak felvállalni, így végső soron a csendet, azaz a publikus megszólalás elkerülését választják.

A könyv harmadik (legérdekesebb) fejezetének tárgyát azok a viták képezik, amelyeket Jan Pieterszoon Coennek Hoorn főterén álló szobra váltott ki. Coen – Batávia kormányzója, a VOC egyik leghíresebb tisztségviselője – a holland gyarmatosítás emblematis alakja, egyben a tengerentúli terjeszkedés ellentmondásos voltának megtestesítője. Közismerten hatalmas érdemei vannak a fűszerkereskedelem kiépítésében és a tengerentúli birtokok hatékony menedzselésében, ugyanakkor ő az első számú felelőse egy tíz- vagy talán tizenötezer áldozatot követelő szörnyű vérengzésnek (1621, Fűszer-szige-

tek), amelynek célja az volt, hogy a rájuk kényszerített kereskedelmi monopólium ellen fellázadó bennszülöttek kiirtását követően helyükre a hollandok – ázsiai gyarmatbirodalmuk más területeiről származó – békétűrőbb népességet telepítsenek le. Coen 1893-ban kapott szobrot, részeként egy olyan szoborállítási programnak, amely a holland nemzettudat intenzitását a közösség „hőseiről” való szimbolikus megemlékezések útján kívánta fokozni.² Bár a 19. század vége óta folyamatosan hallatszottak a holland közéletben a szobor létjogosultságát megkérdőjelező (kezdetben marginális, a 20. század második felétől kezdve fokozatosan erősödő) hangok, Hoorn önkormányzata mindig elutasította az emlékmű eltávolításának gondolatát. Amikor azonban 2011-ben egy baleset következtében a szobor leesett talapzatáról és megrongálódott, a városvezetés lépéskényszerbe került. Megoldási kísérletük a kompromisszum keresésének szándékáról árulkodik. Először is: pár száz helyi polgár petíciójára válaszul a szobrot új (holland és angol nyelvű) felirattal ellátva állították vissza a régi helyére, s ez az új szöveg utal arra, hogy Coen életpályája és emlékezete „ellentmondásos”.³ Másfelől: egy Coen éle-

tét és a gyarmatbirodalom működését bemutató, különleges kiállítást hívtak életre a város múzeumában (*Westfries Museum*). A kiállítás voltaképpen egy esküdtszéki tárgyalás formáját ölti, ahol a látogatók – miután megtekintették a kiállított anyagokat, továbbá meghallgatták a „szakértői véleményeket” és a „bíró” ítéletét – maguk is a felmentő vagy az elmarasztaló ítélet mellett tehetik le voksukat.⁴ Ez nagyon demokratikusnak tűnik, Engelenhoven azonban nem lelkes, és erre számos oka van. Nemcsak a „védő” és a „bíró” szerepét betöltő történész holland, hanem a „vádló” is az, holott számos *moluccan* háttérrel rendelkező historikus neve is felmerülhetett volna – így a dolog végső soron holland belügy marad, s az áldozatok perspektívája részlegesen sem tud érvényesülni. A bíró végül felmentő ítéletet hoz, érvelésének központi eleme pedig az anakronisztikus hozzáállás elkerülésére való felszólítás: erőszakos korban a közösség érdekeit is csak erőszakosan lehetett érvényesíteni, azaz ne próbáljunk visszamenőlegesen olyan humanitárius elveket érvényesíteni, amelyek Coen működése idején és a Társaság fénykorában egyszerűen nem képezték részét az etikai konszenzusnak.⁵ A kormányzó életéről végül

² A Benedict Anderson és Pierre Nora munkáira építő történészek azt hangsúlyozzák, hogy ez volt a holland nacionalizmus mítoszgyártó korszaka: ekkoriban próbálja a politikai elit a nemzeti önazonosság központi elemévé tenni a gyarmatbirodalom életre hívására és fenntartására való képességet. Büszkeségre látszik okot adni, hogy a gyarmatokat szükség esetén hatékonyan „pacifikálják”, elfeledve, hogy ez általában indonézek tíz- és százezreinek életébe került. Engelenhoven természetesen beszámol azokról az – általában baloldali (forradalmi szocialista) indíttatású – bírálatokról, amelyek, ha nem is gyakran, de a 20. század során mégiscsak érték Coent és a Kelet-Indiai Társaság gyarmati tevékenységét és áttételesen a kapitalista rendszer embertelenségét.

³ Azért arra vigyáz a szöveg, hogy az ominózus mézszárlást ne *népi*társnak, hanem *büntetőexpedíció*nak nevezze, s azt sem hangsúlyozza, hogy Coen mindezt a VOC instrukciói alapján

tette, azaz bűnös cselekedeteit voltaképpen egy felsőbb instancia – a Társaság és végső soron a holland nemzet – nevében követte el.

⁴ A demokrácia nevében a múzeum rendszeresen aktualizálja a dolgok állását: a látogatók durván kétharmada a szobor fenntartása, egyharmada a szobor eltüntetése mellett szavaz.

⁵ Ez az argumentum nem tűnik támadhatatlannak. Egyfelől az a baj vele, hogy ha az anakronizmus bűnébe való zuhanás nélkül Coent nem bírálhatjuk népiértőként, akkor legalább annyira anakronisztikus a holland nemzet nagy alakjaként ünnepelni őt, hiszen ez a tipikusan 19. századi attitűd is bizonyosan idegen volt tőle. Továbbá (s ezt én teszem hozzá saját kútfőből, Engelenhoven ezzel az érveléssel nem él), ha a modern liberális pacifizmust és woke multikulturalizmust nem is kérhetjük rajta számon, Coen állítólag keresztény volt, tehát az evangéliumi etika érvényesülésének hiányára rákérdézhetnénk, arról nem is beszélve,

egy fényes papírra nyomott, az ismeretterjesztést és a szórakoztatást egyaránt céljául kitűző „képes kiadványt” (*glossy magazine*) is közléstesznek. Bár ennek szerkesztési elveit „pártatlannak” szánják, azért szembe-tűnő, hogy a Coen-kultusz és a holland gyarmatbirodalmi praxis legelkötelezettebb ellenzőit vagy fel sem kéri a részvételre, vagy olyan szövegkörnyezetbe ágyazná írásuk megjelenését, hogy azok inkább elutasítják a kiadványban való publikálás lehetőségét. S valóban, az idézett kiadvány a legkülönbözőbb retorikai eljárásokkal – Coen életéből vett „kisszínes” sztorikkal, magának a szobornak és az ellenállás gesztusainak esztétikai szempontú (végső soron depolitizáló) elemzésével, végül annak hangsúlyozásával, hogy Coen a mai napig milyen töretlen népszerűségnek örvend a holland közvéleményben – élve *bemutatja* ugyan, ugyanakkor hatékonyan *neutralizálja* is a kormányzó kultuszát (és voltaképpen az egész gyarmati terjeszkedést) illető heves kritikákat. Kifejezetten találónak érzem, hogy Engelenhoven mind a szobor feliratának kibővítését, mind a Coen-kiállítást, mind az ominózus kiadványt a *represszív tolerancia* Marcuse által kidolgozott fogalma segítségével értékeli. Ezek a gesztusok ugyan formálisan teret adnak a vélemények pluralitásának, hiszen a tiltakozók figyelmes meghallgatásának illúzióját keltik, mi több, az érdekelt intézmények patetikusan hangsúlyozzák saját nyitottságukat és dialógusképességüket – ugyanakkor nyilvánvaló, hogy bennszülöttek tízezreinek pusztulása ide- vagy oda, lényegében minden ugyanúgy maradt, ahogyan volt.

Coen szobra büszkén áll Hoorn főterén. Sőt, akár azt is mondhatnánk, hogy az új szöveg elhelyezésével, valamint a kiállítás „bírójának” és a látogatók többségének szoborpárti álláspontjával a visszaállított emlékmű minden eddigénél erősebb legitimációra tett szert, hiszen úgy tűnhet, hogy egy demokratikus rendszerhez méltó vitasorozatban győzedelmeskedve „megszerezte” az elfogulatlan történész és a széles közvélemény támogatását. Tanulság: ha az uralkodó diskurzus képes levetni magáról a hatalmi diktátum látszatát, s önmagát egy „szabad” vitában ki-formálódott konszenzus gyümölcseként tudja ábrázolni, komoly győzelmet arat riválisain. Ami a könyv központi témáját, a csendben maradás és megszólalás stratégiai lehetőségeit illeti, világos, hogy egy ilyen aláaknázott szövegkörnyezetben való megszólalás gyengíti a domináns beszédmód kritikusainak esélyeit álláspontjuk érvényesítésére. A demokratikus döntéshozatalt majmoló kiállítás életre hívásában vagy a történészi diskurzus életre bulvárelemekkel ötvöző „regiszterkeverő” kiadványban jobb részt sem venni: meg kell viszont találni azokat a fórumokat és azt a közeget, amelyben a csendet a megszólalás válthatja.

Tény, hogy a holland gyarmati terjeszkedésnek jeles apologétái vannak: olyan elismert történészek (például Piet Emmer vagy Maarten van Rossem), akik az akkori kegyetlen idők elvárásainak való megfelelés szükségességét hangsúlyozva próbálják relativizálni a kegyetlenkedéseket vagy éppen legitimálni a rabszolgaság intézményét.⁶ A hivatallóság jeles historikusai úgy vélik, hogy a

hogy a korban népszerű természetjogi elméletek sem tolerálták a kereskedelmi érdekek nevében elkövetett tömeggyilkosságot. Véres tettei nemcsak 20–21. századi, hanem saját korában is érvényes kritériumok alapján is felróhatók neki (és a régi idők más nagy embereinek).

⁶ Arra hivatkozván például, hogy az Afrikából Amerikába áthurcolt rabszolgák már „oda-haza” is rabszolgai státuszban voltak, hiszen saját királyaik és törzsfőnökeik adták el őket

az európaiaknak, illetve arra, hogy a rabszolgakereskedők és az ültetvényesek általában viszonylag odafigyeltek a tulajdonukat képező munkaerő életkörülményeinek elfogadható szinten tartására, hiszen ehhez közvetlen anyagi érdekük fűződött. Abszolút értékben a rabszolgák életkörülményei általában jobbak voltak, mint a későbbi évszázadok bér munkásaié – mondják.

holland nemzet joggal szentel emlékműveket, szobrokat és elismerő hangvételi tankönyv-fejezeteket a kor nagyjainak, akik tetteikkel megalapozták az Egyesült Tartományok jólétét. Ezt az általuk tudományosnak és racionálisnak gondolt értelmezést csak a – szerintük – gyerekes, érzelmi alapú moralizálásra hajlamos „ikonoklaszták” kérdőjelezik meg. Ilyen például a könyv negyedik fejezetében tárgyalt *De Grauwe Eeuw* (a név fordítása szürke/sötét/ködös korszak lehetne: nyilvánvalóan a *Gouden Eeuw*, az aranykor kifejezés ironikus kifordításáról van szó) nevű *protest group*. A fiatal (első-sorban, bár nem kizárólag gyarmati háttérű) baloldaliakat tömörítő csoport⁷ a holland aranykor dicsőítését kívánja – gondosan megválasztott eszközökkel – sabotálni, s a dühödt antikolonializmus hangját hallatni a közélet bizonyos fórumain. A DGE graffitik,⁸ blogpostok és közösségi médiaüzenetek útján kommunikál a polgárokkal, hangsúlyosan nem hajlandó azonban szóba állni a *mainstream* média képviselőivel. A szervezet működtetői tisztában vannak vele, hogy ezzel megfosztják magukat a megszólalás bizonyos lehetőségeitől, s hogy médiaellenességükkel el is idegenítenek maguktól olyan sajtómunkásokat, akik pedig akár fogékonyak is lehetnének némely követeléseikre,⁹ ám úgy vélik, hogy a közéleti megszólalás autentikusságát csak oly módon lehet meg-

őrizni, hogy nem minden kínálkozó fórumon hallatják a hangjukat. Blogbejegyzéseikben amellet érvelnek, hogy bizonyos közegekben, bizonyos tartalmak és bizonyos közéleti szereplők szomszédságában megszólalni rosszabb a teljes hangtalanságra, a csendre ítéltetésnél, mivel a kommunikáció csatornáit sohasem semlegesek és ártatlanok, hanem a kapitalista rendszer önlegitimációjának szolgálatában állnak. Provokatív megfogalmazásukban: az uralkodó diskurzus szabályai szerint zajló vita csak konzerválja a status quót, céljait tehát úgy akarják elérni, hogy *sokkszerűen* szembesítik a holland polgárt a kapitalizmus-vezérelte nemzeti történelem vállalhatatlan epizódjaival. Teoretikus megnyilvánulásaikban a Brecht életművéből ismert *elidegenítő effektusokra* hivatkoznak: arra szólítják fel a holland polgárt és holland intézményeket, hogy a dolgok természetesnek látszó menetét felfüggesztve álljanak meg egy pillanatra, s gondolják át, minek is a részei, mihez adják nevüket és beleegezésüket.

Összességében elmondható, hogy kiterjedt emlékezetpolitikai és kommunikációelméleti szakirodalomra támaszkodó, az eredetiséget mégsem nélkülöző munka Engelenhovené. Elolvasását követően talán jobban értjük a világ különböző pontjain zajló ideológiai vitákat.

⁷ A szervezet jó nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezik: működése párhuzamba állítható a konföderációs emlékművek ellen tiltakozó amerikai, a Rhodes vagy James Cook emlékezetének ápolása ellen küzdő dél-afrikai vagy ausztrál szervezetekével.

⁸ Több alkalommal is a „tömeggyilkos” vagy „hagyjátok abba a gyarmatosítás dicsőítését”

felirattal éktelenítették el Coen (és mások) szobrát.

⁹ Mi több, „arctalanságuk”-ra és „kommunikációképtelenségük”-re hivatkozva a hatóságok gyakran felvetik annak lehetőségét, hogy a DGE terroriszervezetekkel tart kapcsolatot. Ez persze inkább a hatalom irányából érkező lejáratai kísérlet, mint komoly felvetés.